

ЗНАХІДКИ КАМ'ЯНИХ І КРЕМЕНЕВИХ ВИРОБІВ З ОКОЛИЦЬ БАРУ НА ВІННИЧЧИНІ

У статті проаналізована колекція кам'яних і кременевих виробів Р.Шумила, виявлена на побережжі озера Бармаки поблизу м. Бар Вінницької області. Аналіз, проведений на підставі використаної сировини, вказує на ймовірні місця її локалізації, та на те, де вона добувалась і де здійснювалось виготовлення з неї виробів. Проведена також інтерпретація культурно-хронологічної приналежності предметів з колекції.

Ключові слова: Бармаки, сокира свердлена, сокира прямокутна, сокира трапецієподібна, сокира біфасіальна, долото, культура кулястих амфор, трипільська культура, городоцько-здобницька культура

Час від часу науковці, вивчаючи окремі аспекти життєдіяльності первісних суспільств, використовують археологічні артефакти із приватних збірок, наглядним прикладом чому може слугувати загальновідома колекція «ПЛАТАРУ», всесторонньо опрацьована дослідниками трипільської культури. В цьому сенсі не стали винятком колекційні предмети з каменю та кременю, виявлені при невияснених обставинах на побережжі озера Бармаки поблизу м. Бар Вінницької області і люб'язно надані для опублікування їх власником п. Романом Шумило. Безперечно, для них найголовнішою є спроба вияснення культурно-хронологічної приналежності, однак інші, пов'язані з ними аспекти (аналіз, використаної сировини, техніка та типологія виготовлення), цілком спроможні з'ясувати місця продукування і приналежності до ймовірних спільностей цих знахідок.

У складі згаданої вище колекції наявні чотири свердлені сокири, що виготовлені з осадової та вулканічних порід.

Одна з них базальтова із заокругленим обушком і має висоту 172 мм, ширину (в районі проуха) – 80 мм та товщину (в районі леза) – 46 мм. Поперечний перетин виробу овальний. Діаметр отвору для насаду – 22×19 мм. Бічні грані зашліфовані частково, а ширші повністю покриті мікротріщинами від пікетажу (рис. 4, 7).

Наступні дві сокири з дбайливо зашліфованими поверхнями і прямокутним поперечним перетином розмірами 98×56×35 мм (Рис. 4, 4) та 117×70×50 мм (Рис. 4, 9), з діаметрами свердловин 25×22 мм і 23×22 мм виготовлені, відповідно, з темно-сірих габро та щільного за структурою пісковика.

У четвертого виробу із темно-сірого габро верхня частина трапецієподібна (зріз обушка прямий), а нижня, з розширеним лезом, незначно опущена до низу стосовно його поздовжньої осі. У висоту вона сягає 156 мм при ширині 35 та 48 мм. Поперечний перетин сокири близький до півовала. Діаметр свердлини – 23×21 мм. Поверхня артефакта дбайливо зашліфована (рис. 4, 3).

Найчисельнішу за кількістю позицію в колекції займають сокири, що різняться між собою формою, поперечним перетином і використаною для їх продукування сировиною. За обрисами вони відносяться до типів прямокутних та трапецієподібних, яким притаманний прямокутний поперечний перетин.

З першим типом пов'язані вироби із світло-сірого з білими прожилками альбського кременю – 85×24×23 мм (рис. 4, 2) і 130×42×25 мм (рис. 3, 9); із сірого та темно-сірого нижньосеноманського пластового кременю, що має світло-сіру цяткову і плямисту текстуру – 103×37×15 мм (рис. 3, 4), 140×43×42 мм (рис. 3, 5) і 151×43×44 мм (рис. 1, 3), із сіро-жовтої опоки – 90×43×29 мм (рис. 1, 5), 105×48×27 мм (рис. 2, 2) і 119×45×28 мм (рис. 3, 6) та із чорного зі смужками світлого забарвлення туронського кременю – 29×33×16 мм (рис. 3, 10).

Більш чисельні в цій збірці сокири другого типу, які виготовлені з тих же, окрім останнього згаданого, різновидів сировини – представників силіцитів крейд південно-західного схилу Східно-Європейської платформи, зокрема з опоки – чотири екземпляри: два цілих – 79×34×11 мм (рис. 3, 1) і 101×46×27 мм (рис. 1: 4), один з відбитим лезом – 117×45×33 (рис. 2, 9) та уламок нижньої частини з опуклою верхньою площиною та асиметричним у поздовжньому профілі лезом – 36×29×14 мм (рис. 4, 6); з альбського кременю – десять екземплярів, з них сім

цілих – 73×32×12 мм (рис. 2, 4), 78×36×14 мм (рис. 2, 5), 87×36×12 мм (рис. 4, 5), 118×36×21 мм (рис. 2, 7), 119×53×16 мм (рис. 1, 6), 134×44×26 мм (рис. 1, 7), 178×70×38 мм (рис. 1, 9) та три їх лезові частини – 68×43×18 мм (рис. 4, 7), 75×51×17 мм (рис. 3, 2), 115×84×19 мм (рис. 3, 8) і з нижньосеноманського – вісім екземплярів, в тому числі сім цілих 102×44×25 мм (рис. 1, 2), 104×37×15 мм (рис. 3, 4), 114×49×35 мм (рис. 2, 1), 116×49×23 мм (рис. 2, 3), 226×56×34 мм (рис. 1, 1), 130×42×25 мм (рис. 3, 1), 158×71×26 (рис. 2, 8) і лезова частина, яка перепрофільована шляхом реутилізації на виріб аналогічного функціонального призначення – 66×54×22 мм (рис. 4, 1). Злам, що перетворений на обушок, оброблений мікросколами та пікетажем.

Всі ці знахідки мають зашліфовані в більшій або меншій мірі площини, часом, включно з обушками, суцільно.

Два долота з колекції спродуковані із світло-сірого, майже білого за кольором альбського кременю з світло-коричневими (цегловими) прожилками, що утворюють мармуроподібну текстуру. За формою, як і у поперечному перетині, вони прямокутні, а їх найбільша ширина припадає на середню частину корпусу внаслідок помірно дугоподібних бічних площин, котрі мають, як і ширші, дбайливо зашліфовані поверхні. У одного з предметів розміром 90×20×14 мм відбитий кінчик леза (рис. 2, 6), а у другого промірами 81×19×15 мм обушок має гострокутне завершення (рис. 3, 3).

Доповнюють цю збірку дві біфасіальні сокири з темно-сірого туринського кременю із світлими плямами, у яких зшліфовані леза і бічні краї. Одна із них розміром 119×46×18 мм трапецієподібна у плані і виготовлена з плиткоподібної конкреції, на що вказують залишки жовної кірки на її площинах, а інша розміром 102×41×19 мм підтрикутна у плані (рис. 2, 10).

Описана вище приватна збірка артефактів з околиць м. Бар на Вінничині, не дивлячись на специфіку комплектування, має без сумніву, певну наукову цінність, що проявилась в наступному.

Аналіз, проведений на підставі використаної сировини, вказує на ймовірні місця її локалізації, та на те, де вона добувалась і де здійснювалось виготовлення з неї виробів.

Слід сказати, що на території Вінничини в достатній кількості залягають породи вулканічного та осадового походження, які подекуди виходять на денну поверхню. В первісну добу, особливо в епоху палеометалів, вони в достатній мірі використовувались населенням регіону для забезпечення господарських потреб. Натомість, поклади високоякісного кременю, придатного для використання різноманітного інструментарія, тут майже відсутні, а наявні його місцезнаходження у вигляді невеликих за розмірами конкрецій з невисокими петрофізичними показниками дуже рідко розроблялись тогочасними кременярями.

Практично всі речі з колекції, за винятком сокири з пісковика, спродуковані із порід немісцевого походження. Так, інші три кам'яні предмети пов'язані із базальтом і габро, найближчі за відстанню від Бару поклади якого розміщені в межиріччі Горині та Стиру, на стику Житомирської і Рівненської областей, зокрема в межах Овруччини. Вироби з них, починаючи від періоду енеоліту та включно по ранньозалізний вік були найбільш вживаними і поширювались від місць їх виготовлення в різні куточки Західного Побужжя, Верхнього і Середнього Дністра, сягаючи теренів Середньої Наддніпряни, південно-західної Білорусі та південно-східної Польщі.

Це ж стосується і кременевих артефактів з колекції, які за походженням пов'язані з двома регіонами Заходу України. Сокири з туронського кременю найправдоподібніше потрапили сюди з басейну верхньої течії Горині, зокрема з порубіжжя Рівненської та Хмельницької областей, де у вказаний вище час існували виробничі осередки, котрі забезпечували не тільки власні потреби місцевих общин, але йшли на далекосяжний експорт шляхом обміну.

Одинадцять обумовлених вище кременевих сокир виготовлені з нижньосеноманського кременю, який у вигляді пластів або валунів зустрічається у вапняковій товщі середньої течії Дністра на території Хмельницької області і представляє другий кремененосний регіон. Найбільш висока концентрація цієї сировини відмічена у міжріччі рр. Жвану та Студениці, де вона утворює окремі шари, що складені стяжіннями неправильної форми діаметром до 1 м [1, 1-44]. Первісні кременярі опанували способи її добування і обробки вже в ранньому палеоліті і успішно застосовували їх до появи перших артефактів виробничого призначення із заліза. Нижньосеноманський кремінь домінував в індустріях міжріччя Південного Бугу та Дністра і в невеликих кількостях (сокири та долота) відмічений серед пам'яток Західного Побужжя і Верхнього Дністра.

З альбського кременю виготовлено десять сокир, який локалізується у цьому ж регіоні, але займає обмежену територію Середнього Дністра між селами Дарабани Чернівецької і Сокіл Хмельницької областей у вигляді пластів товщиною 0,2 – 2 м. Він використовувався в давнину

в основному для отримання відщепів у якості заготовок для майбутніх знарядь праці, та з огляду на низькі петрофізичні властивості не надавався для сколювання пластин. Широке використання його настало в пізньому енеоліті, коли з нього продукувались деревообробні знаряддя, ареал поширення яких був вузько локальним і за винятком небагатьох випадків окреслювався територією Середнього Дністра [1, 142, 144]. З цієї сировини виготовлені згадані вище долота.

Вісім сокир спродуковані з опоки. Ця порода осадового походження генетично пов'язана з кременем, але на відмінну від останнього має меншу твердість (шість одиниць за шкалою Мооса) і гірший хімічний склад (підвищений вміст в ній CaCO_3 та Al_2O_3), що робить її недостатньо придатною для отримання пластинчастих сколів. Опоки залягають у верхньоальбській товщі вапняків і найбільш поширені на території Хмельницької, Тернопільської та Чернівецької областей, виходячи на денну поверхню у відслоненнях долини Дністра і його приток [6, 43-44]. Ця сировина слугувала для виготовлення деревообробних інструментів від неоліту до пізнього енеоліту.

Не менш важливою є інтерпретація культурно-хронологічної приналежності предметів з колекції. З цією метою застосовано порівняльний метод з урахуванням технологічних і типологічних їх показників по відношенню до існуючих аналогів, насамперед із надійних щодо датування комплексів.

Всі сокири з каменю і дві біфасіальні з кременю відносяться до доби бронзи, ймовірно до її раннього періоду. Близькі до них за формою предмети відомі з поховань і поселень цього часу не тільки Вінничини, але й суміжних територій. З огляду на використану сировину та на місця її локалізації їх доречно пов'язати з городоцько-здовбицькою культурою, південно-східний край ареалу якої проходить на відносно невеликій відстані від терену виявлення цих предметів, що мають в ній чисельні аналоги [4, 106, 112, 113].

Дещо складнішим видається культурно-хронологічне визначення решти знахідок з колекції, котрі однозначно належать до пізнього енеоліту, зокрема до культур трипільської і кулястих амфор. До першої з них зараховані всі артефакти, виготовлені з опоки, бо носії іншої її не використовували, а також, з певною мірою вірогідності, дев'ять сокир (рис. 1, 1-3; рис. 2, 1, 3; рис. 3, 3, 5, 9; рис. 4, 2). Останні за формою і технікою обробки мають значну кількість відповідників в середовищі пізньотрипільських племен, що їх продукували насамперед в кремененосних районах Волині і Поділля [2, 68; 3, 95].

З культурою кулястих амфор можуть бути пов'язані два долота та тринадцять сокир (рис. 1, 5-8; рис. 2, 4, 5, 7, 8; рис. 3, 8, 10; рис. 4, 1, 5, 7), які відрізняються від попередньо описаних більш прецезійними формами та досконалішою технікою виготовлення. Подібні вироби характерні саме для неї і є однією із її визначальних ознак [5, 15].

Таким чином, ці предмети з колекції вказують на території їх виготовлення, свідчать про можливі шляхи (міграційні або обмінні) потрапляння на місце виявлення та прогнозують можливість існування тут пам'яток, як поховального, так і поселенського характеру згаданих вище культур.

1. Конопля В. Класифікація крем'яної сировини заходу України // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 139 – 157.

2. Пелешишин М. Поселення мідного віку біля сіл Костянець і Листвин у Західній Волині. – Львів, 1997. – 121 с.

3. Пелешишин М. Пізньотрипільські поселення біля сіл Костянець і Листвин на Волині / Волино-Подільські археологічні студії. – Львів: НВФ «Українські технології», 1998. – Вип. 1. – С. 89 – 109.

4. Свєшніков І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. – Київ: Наукова думка, 1974. – 207 с.

5. Свєшніков І. К. Культура шаровидных амфор. – Москва: Наука, 1983. – 86 с.

6. Сеньковський Ю. М. Силіцити крейди південно-західного схилу Східно-Європейської платформи. – Київ: Наукова думка, 1973. – 155 с.

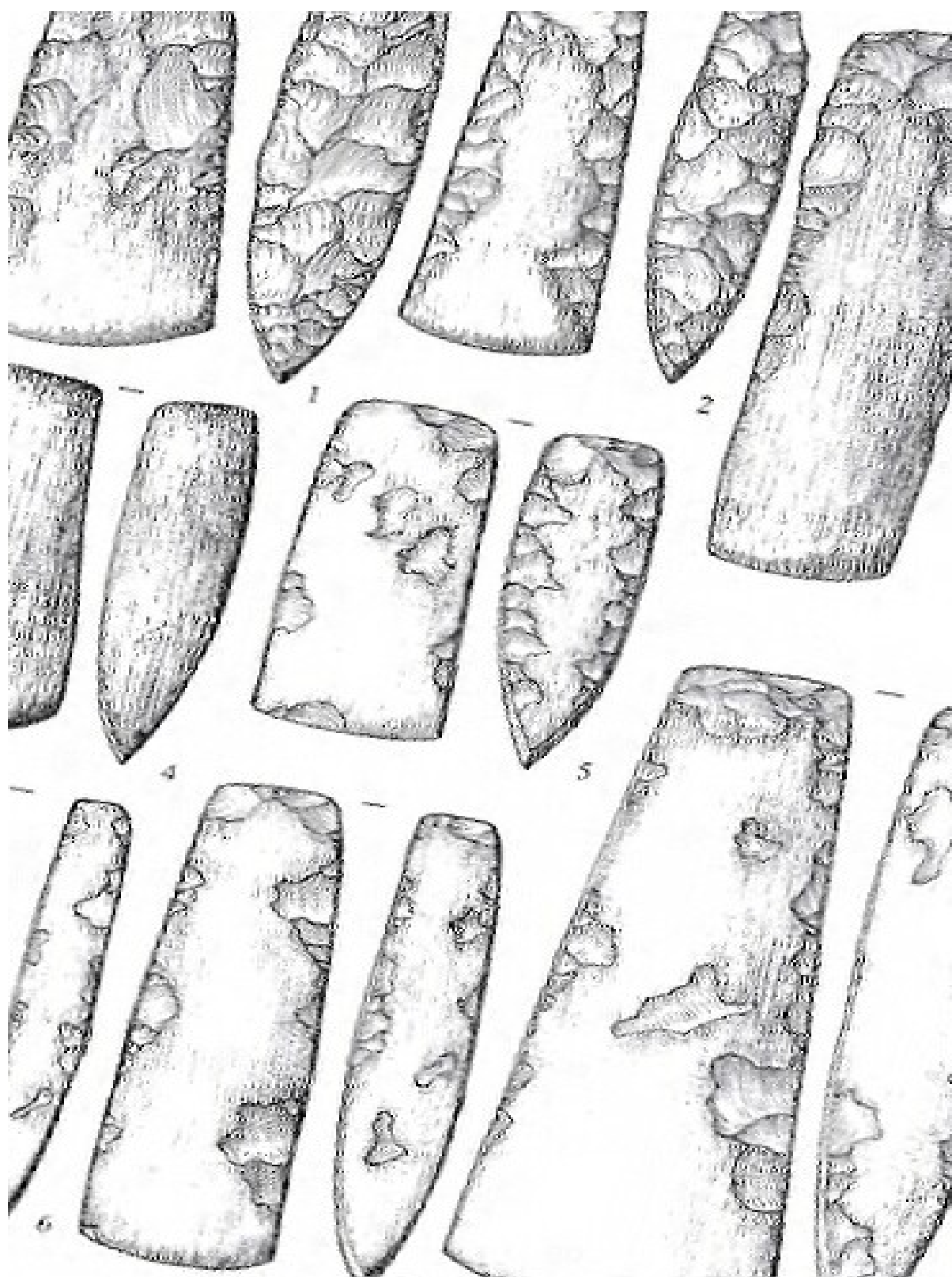

Рис. 1. Вироби з кременю: 1-3, 6-8 і опои: 5, 5.

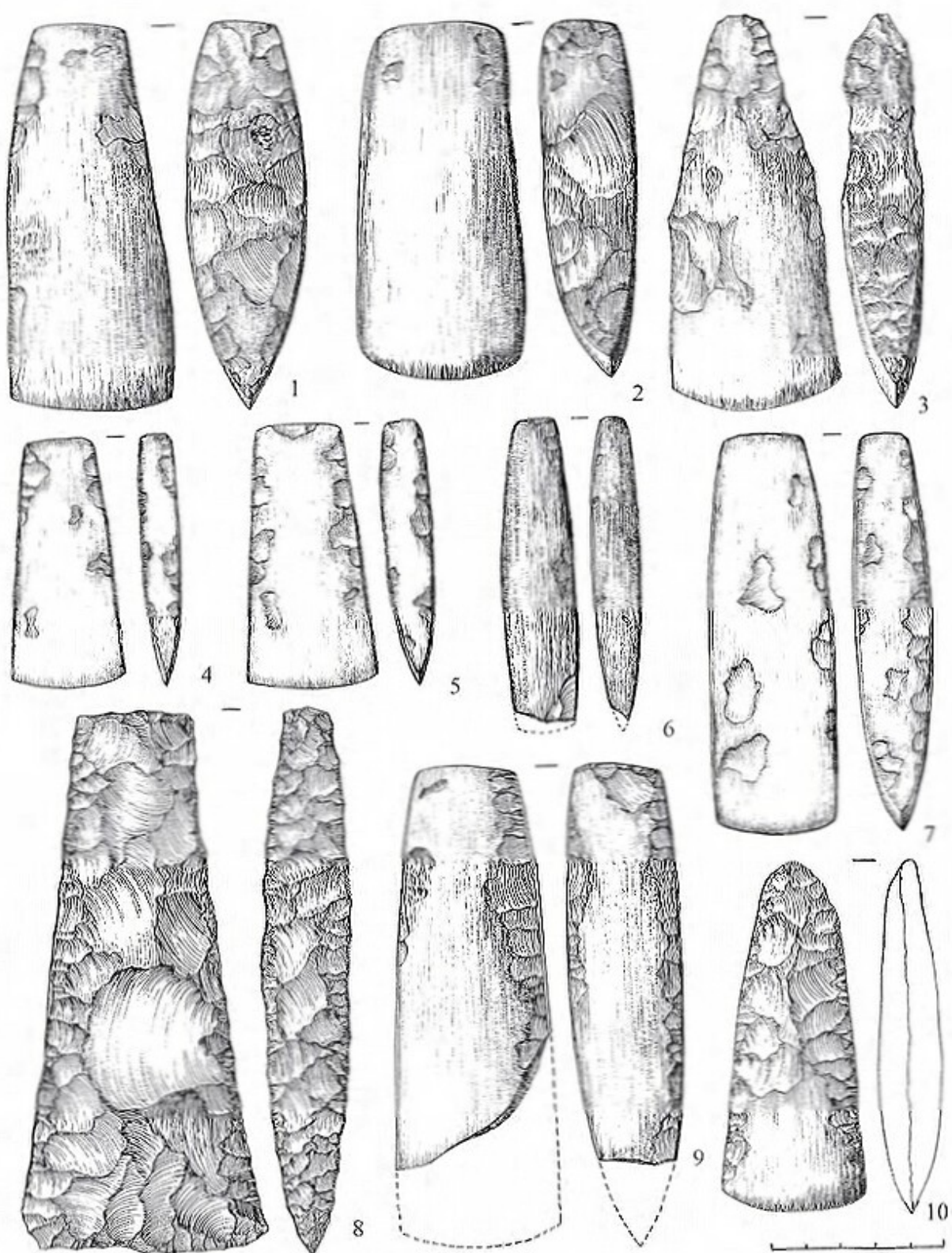

Рис. 2. Вироби з кременю: 1,3-8, 10 і опоки: 2, 9.

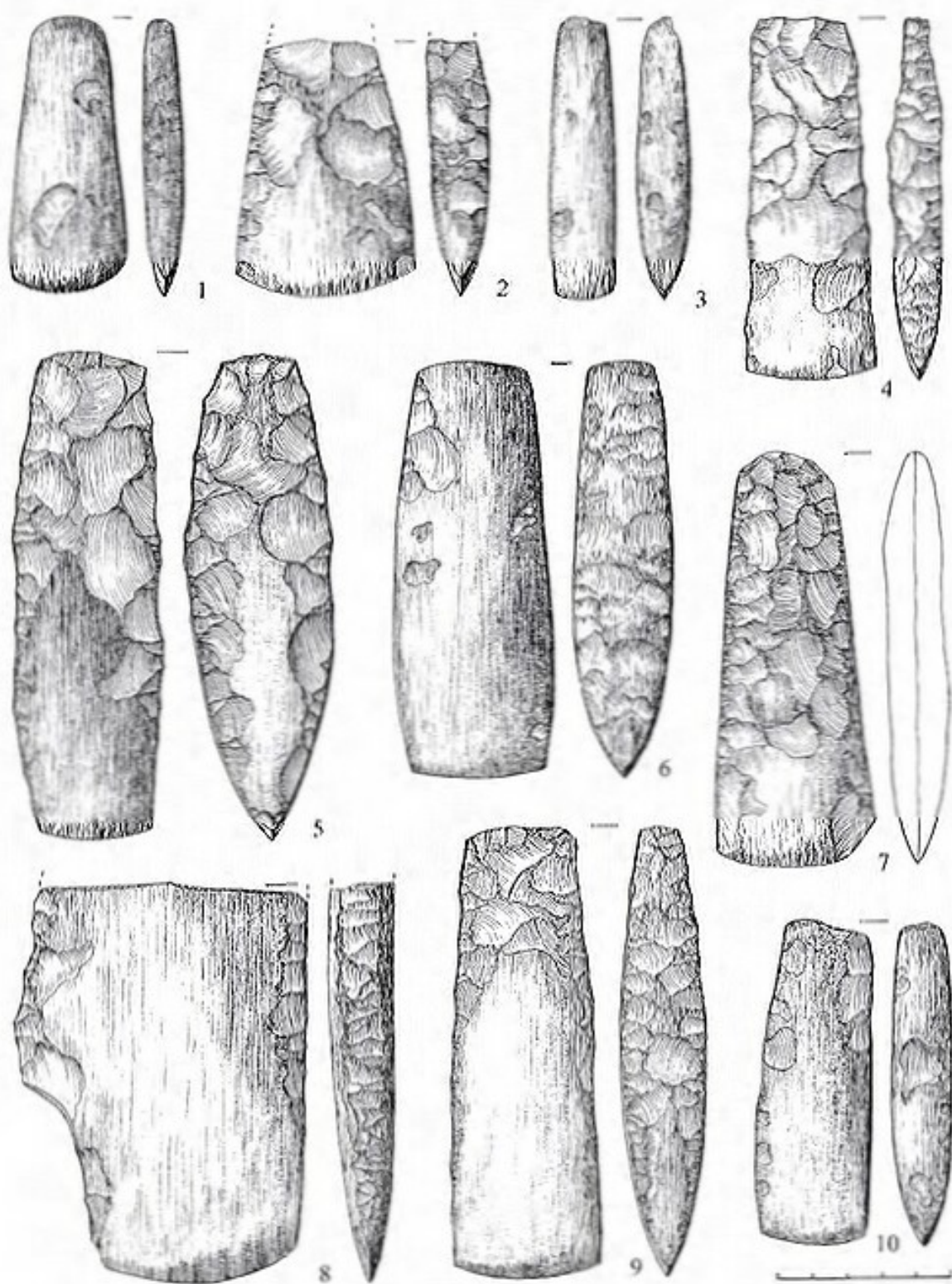

Рис. 3. Вироби з кременю: 2-5, 7-10 і опоки: 1, 6.

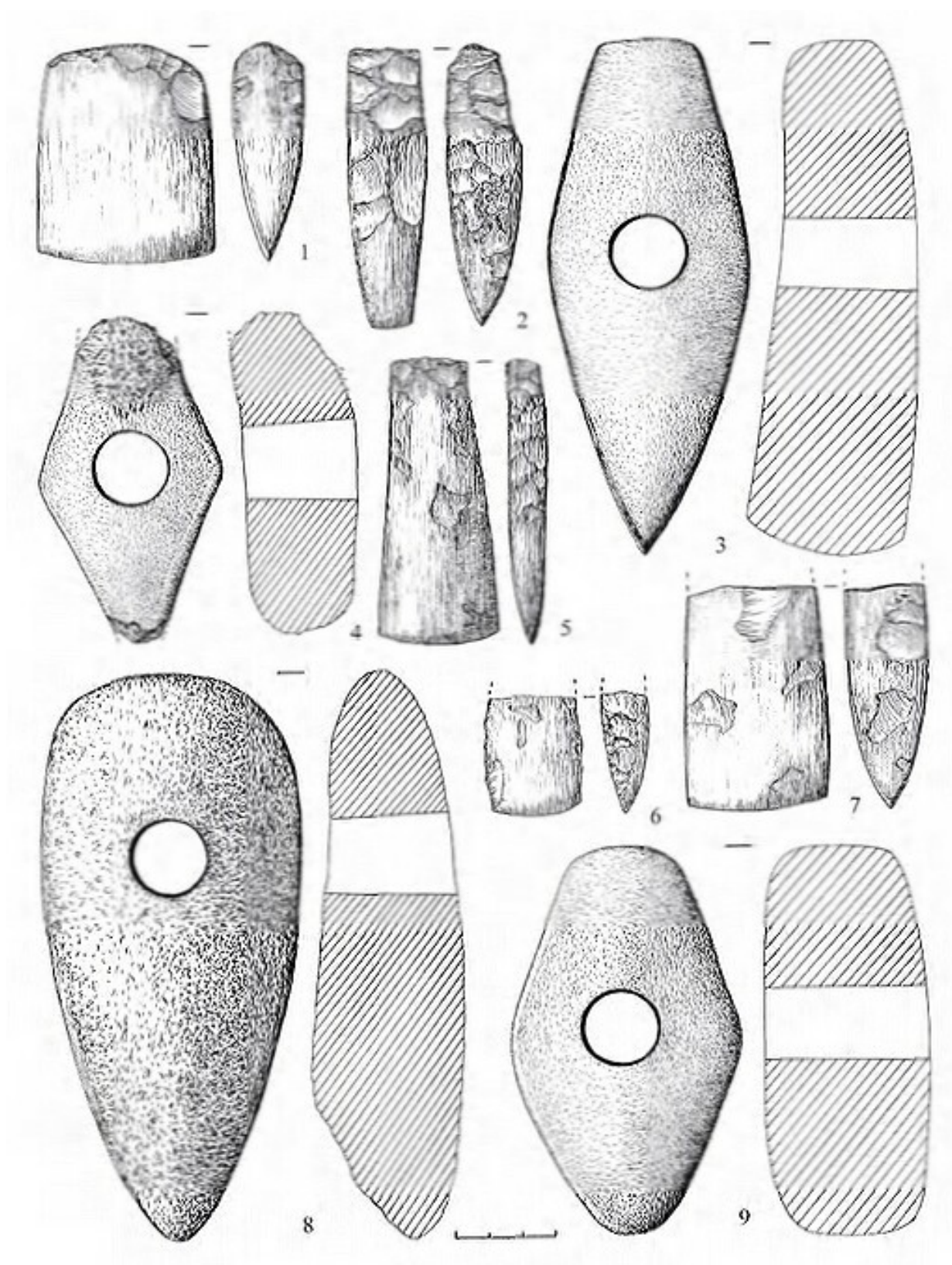

Рис. 4. Вироби з каменю: 3, 4, 8, 9, кременю: 6 1, 2, 5, 7 і опоки: 6